

ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАРИ МОЛИЯВИЙ РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11397548>

Жиянова Н.Э. ТДИУ профессори

Аннотация. Маколада хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ресурсларини бошқариш методологиясини бошқаришнинг назарий-услубий асослари ёритилган. Молиявий ресурсларни бошқариш тушунчасининг назарий ёндашувлар тадқиқ қилинган, шу билан биргаликда молиявий ресурсларни бошқаришнинг асосий инструментларининг услубий жиҳатлари шакллантирилган. ХЮСлар молиявий ресурсларини самарали бошқаришда молиявий дастаклар қўлланилиши изохланган.

Калитли сўзлар: хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий фаолияти, молиявий ресурслар, молиявий бошқарув тизими, молиявий ресурсларни самарали бошқариш, молиявий дастаклар

Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг замонавий шароитида хўжалик юритувчи субъектлар томонидан ишлаб чиқаришни, шу жумладан унинг молиявий фаолиятини бошқаришнинг замонавий усуллари жорий этиш зарур. Бу масала иккита асосий жиҳатидан, биринчидан, аниқ тартибга солинган функциялар ва мажбуриятларга эга бўлган бошқарувнинг турли даражаларини ўз ичига олган хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий фаолиятини бошқаришнинг самарали тузилмасини шакллантириш сифатида, иккинчидан, узоқ муддатли мақсадларга эришишга қаратилган бир-бирига боғланган босқичлардан иборат жараён сифатида бўйича кўриб чиқилади.

Ушбу тадқиқотнинг объекти сифатида хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ресурсларни бошқариш тизими ҳисобланиб, ушбу тизимдаги муаммоларнинг ечими иқтисодий глобал ўзгаришлар жараёнида аҳоли бандлигини ва рақобатбардошлигини ошириш, ХЮСларни молиявий

ривожланиш билан ЯИМ ўсишини таъминлаш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш билан мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожланишини таъминлайди.

Молиявий бошқарув соҳасидаги бир қатор тадқиқотчилар хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ресурсларини бошқариш тизим сифатидаги нуқтаи назарга амал қиладилар, муаллифларнинг бошқа қисми эса бу тушунчани корхона капитали миқдорига таъсир қилиш жараёни деб ҳисоблайдилар.

Умуман олганда, хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ресурсларини бошқаришнинг назарий асослари 100 йилдан кўпроқ вақт олдин шакллана бошлаган ва улар доимий равишда такомиллаштирилаётганига қарамай, бугунги кунда ҳам уларни бошқариш инструментларини ривожлантириш зарурати сақланиб қолмоқда. Ушбу инструментлардан бири молиявий таҳлилнинг услубий жиҳатларини таъминлаш бўлиб, у амалга оширилаётган молиявий ресурсларни бошқариш сиёсатини ретроспектив ва жорий баҳолашда ҳам, молиявий бошқарув қарорларини асослашда ҳам қўлланилади. Бизнинг фикримизча, молиявий бошқарув тизимида корхонани барқарор ривожланиши учун зарур молиявий ресурслар билан таъминлайдиган "ХЮСнинг молиявий ресурсларини бошқариш" номли қуйи тизимини ажратиб кўрсатиш керак. И.А. Бланкнинг сўзларига кўра, "молиявий ресурсларни бошқариш тизим сифатида уларни самарали шакллантириш, тақсимлаш ва иқтисодий фаолият жараёнида фойдаланишни таъминлаш билан боғлиқ бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш тамойиллари ва усулларини ўз ичига олади".

В.Г. Белолипецкийнинг фикрига кўра, корхонанинг молиявий ресурсларини бошқариш - бу маълум бир натижага эришиш учун турли хил молиявий фаолият турларига таъсир қилишнинг турли усуллари, операциялари, воситалари ва усулларини бирлаштирган тизим. В.В.Ковалёвнинг нуқтаи назарига кўра эса, хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ресурсларини бошқариш тизими қисқа ва узок

муддатли истиқболдаги молиявий сиёсатга киритилган молиявий хизмат фаолиятининг маълум бир йўналишига асосланган молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш омилларини таҳлил қилиниши каби жараёнларни камраб олиши керак. Муаллифлар, шунингдек, бошқарув тизимининг самарадорлигини ошириш молиявий менежерларнинг ўз вазифаларини қай даражада амалга оширишига, шу жумладан корхонани молиявий ресурслар билан таъминлаш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишга боғлиқлигини таъкидлайдилар.

Шундай қилиб, корхонада молиявий ресурслардан самарали фойдаланишга эришиш учун молиявий бошқарув тизимининг ҳар бир элементининг ҳар бир даражадаги жавобгарлик чегарасига қатъий мувофик равишда ўз вазифаларини бажариши жуда муҳимдир. Бундан ташқари, бошқарув тизимининг турли даражалари ўртасидаги ўзаро таъсир ва ўзаро боғлиқлик ҳам муҳимдир. Молиявий ресурсларни шакллантириш ва улардан фойдаланиш бўйича қарорлар ушбу жараённинг асосий жиҳатлари ҳисобланади.

Молия назариясида молиявий ресурсларни бошқаришни узлуксиз жараён сифатида қарайдиган муқобил нуқтаи назарлар мавжуд. Ушбу ёндашувни тўлиқ тушуниш учун хўжалик юритувчи субъектлари молиявий ресурсларини бошқаришнинг методологик жиҳатларини, шу жумладан функционал ва жараён-функционал соҳаларни ҳисобга олиш керак.

Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ресурслари икки томонлама кўриб чиқилиши керак:

- бир томондан, молиявий ресурслар корхона томонидан олинган ва фойдаланиладиган маълум маблағлар мажмуасини ифодалайди, бу талқинда молиявий ресурслар пул оқими сифатида қаралади (кўпгина тадқиқотчилар ишларида асослаб берилган);

- бошқа томондан, молиявий ресурслар субъект учун ишончли бўлган ва у томонидан маълум бир даврда молиявий-хўжалик фаолиятида фойдаланиши мумкин бўлган маълум бир маблағ захирасини ифодалайди.

Хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ресурсларини уларни пул оқими сифатида тушунишни ҳисобга олган ҳолда, улар динамик хусусиятга эга эканлигини ёдда тутиш керак, чунки улар айланишда иштирок этиб, доимий равишда намоён бўлиш шаклини ўзгартирадилар (товар – пул – товар ва бошқалар). «Молиявий ресурслар» тушунчасининг бу контекстида кўриб чиқиладиган атама ва капитал атамаси ўртасида боғлиқлик мавжуд, аммо кўп қиррали тушунчага эга.

Масалан, А.Н.Гаврилова ва ҳаммуаллифлар таъкидлашича, «капитал (ўз маблағлари, соф активлар) корхонанинг мажбуриятлардан холи мулки, унинг ривожланиши учун шарт-шароит яратувчи стратегик захирадир...».

1-расм. Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ресурсларининг турлари

Молиявий ресурсларни бошқаришни ташкил этишда бошқарувнинг муайян тамойиллари ва усулларидан фойдаланилади.

Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ресурсларни бошқариш тамойилларига анъанавий равишда қуйидагилар киради: интеграция, мақсадлилиқ, ўзгарувчанлик (алтернативлик), ўз вақтидалиқ, мураккаблиқ,

ишонччилик, оптималлик ва самарадорлик, усулларига эса молиявий ҳисоб усуллари, молиявий таҳлил, молиявий режалаштириш, шу жумладан бюджетлаштириш ва молиявий прогнозлаш, молиявий назорат, солиққа тортиш киради.

Молиявий ресурсларни бошқаришнинг санаб ўтилган тамойилларидан бирини қўллашни кўриб чиқишда – молиявий таҳлилда, аввало, «молиявий ресурсларни бошқариш» атамасининг ўзи ва унинг самарадорлиги мезонларини аниқ белгилаш керак.

Молиявий ресурсларни бошқариш «хўжалик фаолияти жараёнида уларни самарали шакллантириш, тақсимлаш ва улардан фойдаланишни таъминлаш билан боғлиқ бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш тамойиллари ва усуллари тизими».

Молиявий ресурсларни бошқариш – бу ўз функцияларини амалга ошириш самарадорлиги ва натижадорлигини оширишни таъминлаш учун молиявий ресурслар ҳаракати бўйича амалга ошириладиган корхона бошқаруви ҳаракатларининг мажмуи.

Молиявий ресурсларни бошқариш тизими корхонанинг умумий бошқарув тизимининг таркибий элементи бўлиб, у «...хўжалик фаолиятини зарур маблағлар билан таъминлаш, уларнинг товар-пул айланиши ва молиявий мажбуриятларни тўлаш»га йўналтирилган.

Молиявий ресурсларни самарали бошқариш – бу корхонанинг молиявий ресурсларига самарали ва оқилона таъсир кўрсатадиган бошқарув ҳаракатларининг кетма-кетлигини ташкил этиш.

«Молиявий ресурсларни бошқариш самарадорлиги» атамасини бундай талқин қилишда «самарадорлик» ва «рационаллик» тушунчаларини тавсифловчи мезонлар таркибини аниқлаб олиш зарур. «Мезон» (гр. *kriterion* – ҳукм қилиш воситаси) деганда бу атаманинг энциклопедик талқинини тушунади: «нарсанинг баҳоланиши, аниқланиши ёки таснифланишига асос бўладиган белги; баҳолаш мезони» ёки «... иқтисодий объект, жараён сифатини баҳолаш, бундай баҳолаш ўлчови шаклландирган белги».

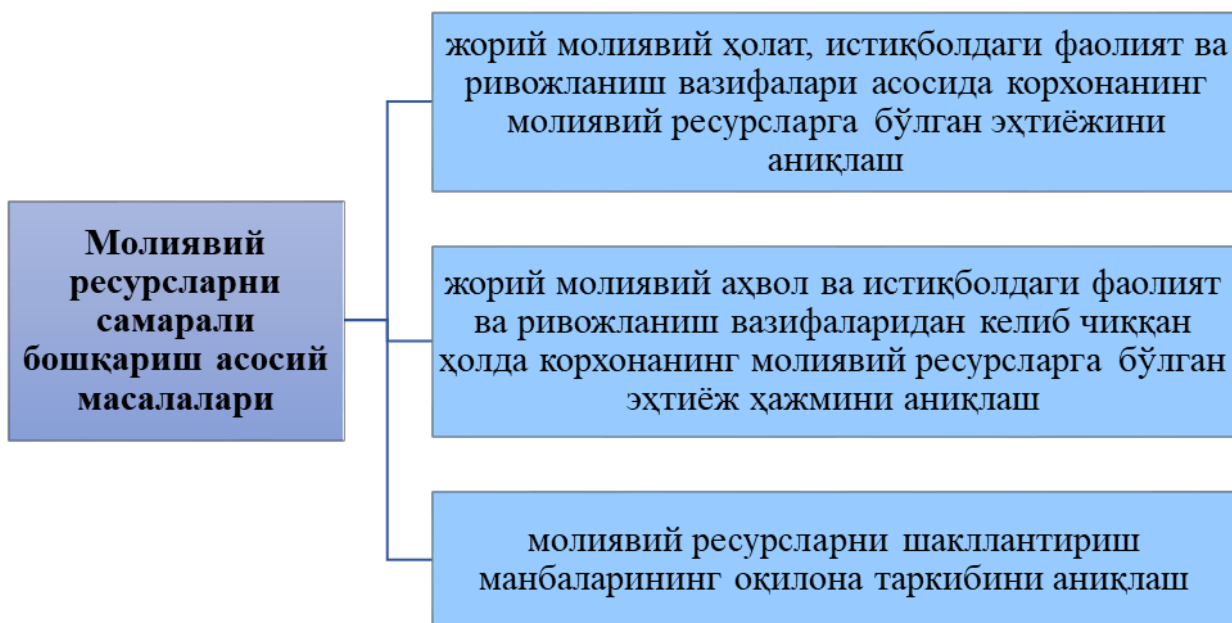
Шундай қилиб, молиявий ресурсларни самарали бошқариш корхона минимал молиявий харажатлар ва молиявий риск даражаси (молиявий мустақиллик ва тўлов қобилиятини йўқотиш хавфи)да молиявий ресурсларни бошқариш мақсадига эришишнинг энг мақбул усули ва услуги ҳисобланади.

Бошқача айтганда, агар молиявий ресурсларни бошқариш мақсади минимал харажатлар ва молиявий рисклар даражасида амалга оширилса, бошқарув самарали бўлади; агар бу шартлар бажарилмаса, бошқарув самарасиздир.

Молиявий ресурсларни бошқариш самарадорлигини таъминлаш учун зарур шарт-шароитларни шакллантиришда самарали молиявий сиёсат муҳим ўрин тутди. Кўпгина тадқиқотлар хулосаларига кўра, айнан у молиявий ресурсларни жалб қилиш ва тақсимлашнинг оқилона тузилмасини шакллантиришни, улардан фойдаланиш самарадорлигини оширишни ва энг муҳими, хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ҳолати барқарорлигини таъминлайдиган воситадир.

Молиявий ресурсларни самарали бошқариш учун кўрсатилган мезонларнинг бажарилиши ва / ёки эришиш даражасини миқдорий ва / ёки сифат жиҳатидан аниқлаш учун маълум ҳисоблагичлар тизими – молиявий (аналитик) дастаклар қўлланилади. Улар маълум молиявий кўрсаткичларни ифодалайди, уларнинг ёрдамида корхонанинг молиявий ресурслари ҳаракати билан боғлиқ жорий ёки кутилаётган вазиятни баҳолаш амалга оширилади.

Молиявий ресурсларни самарали бошқаришга умумий муаммоларни ҳал қилиш орқали эришилади, уларнинг рўйхати анча аниқ ва молиявий бошқарув назарияси ва амалиётида яхши маълум:

2. -расм. Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий ресурсларни самарали бошқариш асосий масалалари

Молиявий ресурсларни бошқаришни қўллаб-қувватлаш тизимларининг бутун мажмуаси орасида, келажакда аналитик таъминлаш тизимига қаратилади. Шу муносабат билан биз қуйидаги муҳим хусусиятларни ажратиб кўрсатамиз:

- молиявий ресурсларни бошқариш механизмининг таркибий ва мантиқий модели доирасида аналитик таъминлаш тизими фаолиятининг предмети соҳаси – уни бошқариш самарадорлигини баҳолаш босқичи;

- молиявий ресурсларни бошқариш самарадорлигини баҳолашнинг қўлланиладиган мезонлари тизими ва уларни аниқлаш кўрсаткичлари аналитик таъминлаш тизимидаги асосий нуқта ҳисобланади.

да молиявий ресурсларни таҳлил қилиш, асослаш инструментларини қўллаш ҳамда уларни жалб қилиш ва жойлаштириш учун оптимал тузилмани танлаш методикаларига бағишланган ишлар муҳим аҳамият касб этди.

Хулоса қилиб ўтказилган тадқиқотлар асосида шуни таъкидлаш мумкинки, хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ресурсларини бошқариш муаммоларини ҳал қилиш самарадорлиги кўп жиҳатдан уларни шакллантириш ва фойдаланиш

билан боғлиқ мавжуд ретроспектив вазиятни тўғри баҳолашга, шунингдек, бошқарув қарорларини амалга оширишдан кутилаётган молиявий самарани баҳолаш натижаларининг тўғрилигига боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2023.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 6 июлдаги “2022-2026 йилларда Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожланиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-165-сонли Фармони.
4. Н.Э. Жиянова, А.И.Умарова Финансы бизнеса: Учебное пособие– Т.: “LESSON PRESS”, 2021. – 325 с. 20;
5. Н.Э. Жиянова, Д.Б. Таджибекова Финансы: Модуль 3. Финансы хозяйствующих субъектов: Учебник– Т.: “LESSON PRESS”, 2021. – 335с.
6. Н.Э.Жиянова Финансовые ресурсы предприятий: пути повышения эффективности их формирования и использования. Монография. - Т.:ТФИ,2021.-153с.
7. Н.Э.Жиянова Features of capital management in improving commercial activity of enterprises //Россия Экономика и предпринимательство, №1, 2018 г. “Газеты.Журналы”-Б.136-139.;
8. Н.Э. Жиянова, С.С. Саиднабиев Capital structure optimizations after mergers and acquisitions// “Экономика, бизнес, инновации” Пенза МНЦК 2019г. ”Наука и просвещение”. –Б. 72-74;
9. Н.Э. Жиянов Финансовые ресурсы предприятий: повышения эффективности их формирования и использования в современных условиях// Science and Education, 2(8) 2021, 656-668. <https://www.openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/1794>,
10. Бланк, И. А. Управление финансовыми ресурсами / И. А. Бланк. – М.

: Омега-Л, 2011. – 768 с.

11. Гаврилова, А. Н. Финансовый менеджмент : учеб. пособие / А. Н. Гаврилова, Е. Ф. Сысоева, А. И. Барабанов. – М. : КноРус, 2013. – 432 с.

12. Белолипецкий, В. Г. Финансы фирмы : учеб. пособие / В. Г. Белолипецкий. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 244 с.

13. Ковалёв В.В.. Финансовый менеджмент: теория и практика / В.В.Ковалёв. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2019. – 1805 с.

14. <https://stat.uz>

15. <https://lex.uz>

16. <https://cer.uz>

